

מאמצות התן ועד בין חברים: עמוס עוז – חמישים שנות סגנון, מאת סיגלית רוזמרין, ירושלים: כרמל, תשע"ה-2015. 372 עמודים

ספרה של סיגלית רוזמרין מציג מחקר חדש וראשון, יסודי ורב-היקף המבוסס על עבודת הדוקטור שכתבה המחברת,¹ ויש בו הרחבות רבות ועדכונים. הספר מתמקד במבני תחביר ובתבניות שיח בלשונו של הסופר עמוס עוז. באמצעות מבנים אלה מתחומי התחביר והשיח, אפיוני הלשון, שנבחרו בקפידה ומויניו לקטגוריות ולתת-קטגוריות, רוזמרין בודקת את סגנונו של הסופר, כדי להציג ניתוח ממצה ומנומק, ומעלה קווי אפיון מן הלשון המשתקפים בכל אחת מן היצירות שנבחנו. בחלקו התאורטי של הספר מובאות הגדרות מלומדות ומגוונות למונח סגנון; רוזמרין רואה בסגנון "בחירה בין חלופות בהתייחס לסוג הטקסט ולתקופה שבה נכתב" (עמ' 28).

מחקרה של רוזמרין מאיר באור אחר ושונה, מן הפן של הלשון, את כתיבתו של עוז, משום שעבודות רבות שנכתבו על ספריו בחנו אותה מן הבחינה הספרותית; הוא מפרה גם את חקר לשון הספרות שהעמיד עבודות חקר שבדקו לשון תקופה לעצמה ואותה לשון בהשוואה לתקופות אחרות, כמו לשון סופר לעצמו ובהשוואות לסופרים אחרים.

המחקר מבוסס על בדיקה של שמונה מספריו של עוז למן תחילת דרכו כסופר. היצירות הללו נכתבו במשך כחמישים שנה בין השנים 1965-2012. הספרים ששימשו מושא למחקר הם: ארצות התן (1965), ארצות התן (1975),² סומכי (1977), פה ושם בארץ ישראל בשנת 1982 (1982), אל תגידי לילה (1994), פנתר במרתף (1995), אותו הים (1999) ובין חברים (2012). הבחירה בקורפוס המחקר מציגה מגוון רחב של סוגי כתיבתו של עוז ביצירות הספרות וניסיון מחקרי מעניין להעלות מאפייני לשון בכתיבתו הספרותית, חרף הגיוון שבסוגי הכתיבה. לשון כתיבתו הפובליציסטית, כפי שהיא משתקפת במאמריו ובנאומו וכפי שמעיד עליה עוז עצמו, שונה מכתיבתו הספרותית, ולא נבחנה במחקר זה.

מטרת מחקרה של רוזמרין היא "להציג אפיון בלשני של לשון יצירותיו של עמוס עוז – למצוא דגמים בכתיבתו בכל השנים שבהן הוא פרסם מיצירותיו ולנסות לעמוד על התפתחות הלשון לאורך ארבעים שנות כתיבה, שנים של השתנות והתחדשות של השפה העברית החיה, הכתובה והדבורה, שהוא ניזון ממנה" (עמ' 21). משום אופיו המיוחד, יש במחקר כזה כדי "לתרום רבות לאפיונה של לשון הספרות העברית ושל סגנונה בפרט ואולי אף להגדרת מאפיינים של השפה העברית החדשה בכלל" (שם).

1 העבודה נכתבה באוניברסיטת בר-אילן בשנת תשס"ה (2004) בהנחיית פרופ' מאיה פרוכטמן.
2 גרסה שנייה לספר שנכתבה בחלוף עשור שנים. בגרסה זו צמצם עוז את הביטויים הגבוהים מלשון המקורות ואת הלשון הפיגורטיבית.

שיטות המחקר

במחקרה נקטה רוזמרין שתי שיטות מחקר מן הבלשנות: האחת היא השיטה הבלשנית התיאורית, השנייה היא השיטה הבלשנית הכמותית. השילוב שבין שתי השיטות בחקר סגנונו של סופר יש בו תועלת מרובה בקביעת מאפייני לשון ועתים אף בקביעת סוגלים סגנוניים. השיטה הבלשנית התיאורית מאפשרת לחוקר להציג תמונה של לשון, במקרה דנו, משל יצירותיו של הסופר עמוס עוז. לצורך זה נבחרו תופעות החוזרות על עצמן בטקסטים השונים וכאלה שהחוקרת רואה בהן תופעות מיוחדות, שיש בכוחן לאפיין את סגנון הכותב. ברי כי תופעות שכאלה עשויות להימצא גם אצל יוצרים אחרים, ואולם התמהיל של התופעות ומינוןן ביצירות השונות הוא שעשוי ליצור את ייחוד סגנונו של הסופר עמוס עוז. תיאור בלבד, וטוב ככל שיהיה, מותיר בפני הקורא את הצורך להשיב על שאלות שיש בהן כדי לתת הסבר מושכל לכיירותיו של הכותב. ההסברים הללו יכולים להיות השפעתה של רוח תקופה (מעין אופנה של כתיבה) או שמא לשונו הייחודית של הכותב הנבחנת על פי בחירתם של אפיונים מהותיים כדי שיוכלו להעמיד תוצאות מחקריות מנומקות.

השיטה הבלשנית הכמותית והשימוש בה במחקרים בתחום הסגנון העוסקים באפיוני לשון הניתנים לכימות, מאפשרים לחוקר לערוך השוואות נאמנות ומבוססות מבחינה מדעית בין הטקסטים השונים שנבחרו להשוואה, לנטרל את גורם ה"התרשמות" ולהסיק מסקנה מבוססת ומלומדת לגבי בחירתו הסגנונית של סופר. לצורך זה יש לבחור אפיוני לשון מתאימים. במחקר הנוכחי היטיבה החוקרת לבחור בקבוצת מילות הקישור הן במידת השימוש הן במגוון כמאפיין כתיבה הניתן לכימות וזאת בהשוואה לסופרים אחרים בני תקופתו של עוז.

בחינת המחקר וממצאיו לאור שתי השיטות הבלשניות הללו יש בה משום כיסוי רחב ומעמיק של לשון הקורפוס והצגת ממצאים מבוססים ומנומקים מבחינה מדעית של חקר הלשון.

מבנה הספר

לספרה של רוזמרין מבוא רחב היקף ושמונה פרקים. המבוא אוצר חומר רב וממצה והוא מחזיק שני חלקים: האחד ראשיתו כמטרת המחקר ובתרומתו, המשכו בפרקי תאוריה העוסקים במחקר לשון הספרות, בגישות שונות לחקר הסגנון, בלשון הסופר כמוכחנת מלשון הדמויות שהוא יוצר בספריו השונים ובמגמות שונות שהתפתחו בלשון העברית במשך השנים; והכול מתוך עיון מלומד בספרי מחקר ועיון ובמאמרים עדכניים. השני: "הלשון ביצירותיו של עמוס עוז, עיון ודיון" אף הוא דיון מלומד בלשון יצירותיו של הסופר והוא מהווה רקע תאורטי לשמונה הפרקים האצורים בספר המחקר. גם כאן הסתייעה החוקרת במקורות מרכזיים בחקר הלשון והסגנון לצורך הצגת הדברים. הדיון בחלק זה נסב בהרחבה על תחומי התחביר והשיח. בתחום התחביר החוקרת דנה בזיקה שיש בו למקורות;

היא בוחנת בצורה נהירה ושיטתית את השיבוצים, את הציטוטים, את הרימוזים ואת הצירופים הכבולים על דרכי הסטייה מהם; וכן נבחנים צירופים מיוחדים, דרכי הצטרפותם של הצירופים המטפוריים והסינסטטיים, בחירה במילות קישור ובסוגי משפטים הכוללים משפטים חסרים מדגם משפטי בררה, משפטים אליפטיים ומשפטים מרוסקים. בתחום השיח היא בוחנת את הכותרות שבספרים, את סוגיהן ואת תרומתן ללכידות הטקסט וכן את תבניות השיח והמעצמים.

שבעה מפרקי הספר יחדו כל אחד לתיאור תופעות לשון האופייניות ליצירה הנדונה בכל פרק. ומאליו יובן, שאלה נערכו בשיטה הבלשנית התיאורית; הפרק השמיני עניינו השוואה בין כתיבתו של עוז ובין כתיבתם של סופרים אחרים בני תקופתו בעניין מילות הקישור, ואלה נבחנו בדרכה של השיטה הבלשנית הכמותית.

שבעת הפרקים ערוכים בסדר כרונולוגי על פי זמן כתיבתן של היצירות (1965-2012). כל ספר מתואר על פי אותם ראשי הפרקים והם: תיאור הספר והייחוד שבו; זיקתו למקורות; שיבוצים וציטוטים; רימוזים; סטיות מן הצירוף הכבול; צירופים בלתי שגרתיים; צירופים מטפוריים; צירופים מטפוריים על דרך הסינסטטיה; צירופי סמיכות מיוחדים; ענייני התחביר (הקשורים כמוכן גם בסמנטיקה ובסגנון). את ענייני השיח בוחנת רוזמרין באמצעות מילות קישור (לפי סוגי המילים וייחוד השימוש בהן); סוגי משפטים מיוחדים לספר; הכותרות בספר; תבניות שיח (על פי התבניות שנמצאו) ומעצמים. בכל פרק מובא סיכום התופעות ותרומתן לתוכנה של היצירה. בכל דיון נכללים גם סעיפים הרלוונטיים לספר. הפרק הראשון והשמיני מוצגים באורח שונה: הראשון עניינו השוואה שבין שני נוסחים בחלוף עשור, ואילו השמיני עניינו השוואה בין עוז ובין יוצרים אחרים בני תקופתו.

פרקי הספר

הפרק הראשון (עמ' 104-123) הוא השוואה בין שני הנוסחים של הספר ארצות התן (1965 ו-1975) באמצעות הסיפור: "דרך הרוח". ההשוואה נערכה בדרכי המחקר הסינכרוני והדיאכרוני בתחומי התחביר והשיח, ובחלוקתם לתת-נושאים, בתיאור אופי ההבדלים ובניסיון להסביר את הסיבות והגורמים להם. רוזמרין מציינת "כי מספר המשפטים הזהים לחלוטין בסיפור הוא מצומצם במיוחד (כ-10)" (עמ' 106). אולם אין מצוין סך כל המשפטים הכתובים בטקסט, דבר שעשוי היה להבליט את מידת השינוי. בין ההבדלים שנמצאו היו כאלה שבלטה בהם העקיבות במגמת השינוי, למשל "המרת כל מילות הניגוד ל'אבל'" (עמ' 109): "אך קלסתר פניו" נוסח ראשון (1965), "אבל קלסתר פניו" נוסח שני (1975) (עמ' 113) שינוי חד-כיווני. חילופי 'ש' ל'אשר' ולהפך מורים על שינויים דו-כיווניים (לא מצאתי להם דוגמה בספר). בצירופים כבולים (עמ' 109-111) "עדיין הזיקנה משיינבוים והלאה" (1965) – ועדיין הזיקנה ממנו והלאה" (1975) (עמ' 110), בצירופי סמיכות (111-112) "פרישתה של חופת המצנח" (1965) "פרישת חופת המצנח" (1975) (עמ' 112); במילות קישור ויחס (עמ' 112-114) "מלווה אותו בדרכו אל חדר-האכילה" (1965) – "מלווה אותו לעבר חדר-האוכל"

(1975) (עמ' 114), בסוגי משפטים, למשל בסדר המילים במשפט ובמיקום התיאורים במשפט (עמ' 115-122). "גדעון נולד חמישה חודשים לאחר נישואי הוריו קודם שיספיק הקיבוץ להתעשת מתדהמתו" (1965) ואילו בנוסח השני (1975): "שלושה חודשים לאחר החתונה שהתקיימה בחוג מצומצם, נולד גדעון. ועוד לפני שהספיק הקיבוץ להתעורר מתדהמתו שלח שמשון שיינבוים את רעיה בחזרה לחדרה הקודם" (עמ' 116). לדבריה של רוזמרין, הקו המנחה את עוז בשינוי הטקסט המקורי שלו היה מגמת הפישוט וה"עברית המתחדשת", וכן הרצון לדייק במשמעות בעיקר בשימוש במילות היחס.

בפרק השני (עמ' 124-138) החוקרת בודקת את תופעת הלכידות בספר סומכי באמצעות הכותרות ותבניות השיח. זהו סיפור אחד המחולק לפרקים, לכל פרק מובאת כותרת ודיון מלווה בדבר סוגה של הכותרת ותרומתה ללכידות. למשל כותרתו של הפרק השלישי היא: "מי יעלה בהר ה'?" הכותרת, קובעת החוקרת, היא ארמזית-פנימית משום שהיא רומזת למקור שבספר תהילים כד 3 והיא חוזרת בפרק: "באותיות של זהב נרשמה על קיר חדר האוכל הכתובת 'מי יעלה בהר ה' ומי יקום במקום קדשו'" (עמ' 128). הספר נכתב לבני הנעורים, כך על פי המחבר. עדויות לכך מוצאים בצירופים האופייניים לשפת בני הנוער המשולבים בטקסט: "אני מה אכפת היה לי", "וחוץ מזה מה פתאום אסתי" (עמ' 126). הדיון בתבניות השיח ערוך בשתי קטגוריות: תבניות מקבילות עם שבירת ריתמוס (תת-קטגוריות) למשל התבנית: החליף את + השלמה: "החליף את ביתו ואת אשתו; החליף את שמו הפרטי ואת שם משפחתו" ועוד ושבירת הריתמוס: "בקיצור, החליף הכול" (עמ' 132), ותבניות חזרה היוצרות ריתמוס (תת-קטגוריות): "אלף. אפשר לקום וללכת ישר הביתה[...]; בית. אפשר לחזור לבית של אלדו[...], גימל. אפשר[...]" וכו' (עמ' 134). סיכום הפרק מלמד על זיקה דלה למקורות המעידה על התפתחות סגנונו של הכותב וגם על קהל היעד – בני הנעורים. תמצית כל פרק מופיעה בכותרתו ומרמזת לכתוב בו.

הפרק השלישי (עמ' 139-166) בודק את תבניות השיח בספר פה ושם בארץ ישראל בסתיו 1982. טקסט זה הוא למעשה שכתוב של שיחות הכוללות דברים שנאמרו בפי אנשים שונים מיישובים שונים בארץ ומתגובותיו של המחבר, והוא שונה מקודמו. בטקסט נבדקו הזיקה למקורות, פסידו-ציטוטים, רימוזים, למשל "דבר אל בני ישראל וישמעו או לא ישמעו" (עמ' 145) זהו שילוב בין שני מקורות: "[...] דבר אל בני ישראל ויסעו" (שמות יד 15) "נעשה ונשמע" (עמ' 145) וסטייה מהם להבעת פקפוק ("וישמעו או לא ישמעו"); סטייה מצירוף כבול, למשל "מוסד ברוח 'המזרחי' – המפד"ל, ובו הגישו לנו תפריט לימודי בתערוכת של יידישקייט מודשנת-נחת עם ניחוח רוויזיוניסטי קל" (עמ' 146) המקור: מודשן עונג. צירופים בלתי שגרתיים, צירופים מטפוריים למשל "הכיכר היא קולנית" (עמ' 149), ובדרך הסינסטזיה למשל "אדם כבד וחזק, במכנסי התעמלות קצרים ללא גופיה, גופו שזוף, מתכתי, שזפון של בלונדינים החיים לאור השמש". רוזמרין רואה ב"שזוף" ו"מתכתי" כנכללים בחוש הראייה, בעוד "מתכתי" נקשר גם לחזק לחוש המישוש ומכאן עירוב של חושים (עמ' 149). שימוש

חריג במילות קישור "מפני כן", מילת סיבה, במשמעות של תוצאה ובראש המשפט: "מפני כן הוחלט, חרף זעמם של התושבים, להפוך אותה ל'אתר לאומי' (עמ' 150). ניתוח הכותרות לסוגיהן השונים מוצג ברובו בטבלאות מאירות עיניים. דוגמה לכותרת מסגרת המופיעה בעמוד 7 בסיפור היא "ברוך השם יום יום", כותרת זו חוזרת כלשונה ומהווה את המשפט האחרון בטקסט. סיכום הממצאים מלמד על התערבות הכותב (עוז) בניסוחן ובעריכתן של השיחות הללו.

בפרק הרביעי (עמ' 167-206) נבחנת לשונו של הספר אל תגידי לילה הבנוי ממונולוגים, הכתובים במשפטים מרוסקים ומאפיינים את לשון הדיבור למשל "גם מחר יום קשה. והחום. והזמן שעובר" (עמ' 169), בתבניות שיח חוזרות מסוגים שונים כמו תיאורי זמן, תבנית "בקיצור", תבנית "וחוץ מזה" ועוד. באמצעות תבנית "וחוץ מזה" עוז מעביר לקורא "תחושה שהדובר מדבר בלהט ומשלב בדבריו עניינים רבים" (עמ' 178), למשל "וחוץ מזה נדמה לי שקראתי בעיתון המקומי שאתם התנדבתם להיות צוות לבדיקת האפשרויות...]" (עמ' 179) "וחוץ מזה האם מישהו כבר קבע בדיוק מה נפח המסוממים שאתם מעוניינים לגדל כאן...]" (עמ' 179) ועוד. בספר כולו 22 היקרויות של צירוף "וחוץ מזה"; ביחידה קטנה בספר, שבאמצעותה רוזמרין מדגימה תופעה זו, צירוף זה מופיע 12 פעמים (עמ' 180). תופעות נוספות הן מעתקים³ מסוגים שונים מבחינת המיקום ומבחינת המשמעות. למשל "אפשר לנשום" המופיע לראשונה ו"יכולה לנשום" המופיע בשנית; המיקום הוא בין השורה האחרונה של הפרק לבין השורה הראשונה של הפרק הבא, הסוג: יחס של נרדפות. הדוגמות למעתקים מובאות בטבלה המציגה היטב את הממצאים. תופעות נוספות הן שיבוצים ורימוזים, שבירתם של צירופים כבולים באמצעות סטייה מן המבנה במקור ושימוש בידוע של צורות סמיכות באופן שאינו תקני. השימוש בשיבוצים וברימוזים בספר הוא מועט בהשוואה לספרים האחרים שנבדקו, וזאת בשל אופיו השזור במונולוגים המביעים גם את מחשבותיהם של הגיבורים, ולכן מוצאים בו כתיבה בשפה דבורה. הכתיבה משרתת את תיאור הדמויות, ויחד עם השימוש בתחבולת הסטייה מן הצירופים הכבולים, כמו גם שימוש רב יותר בצירופים בלתי שגורתיים, מתקבל הרושם ששפת המקורות אינה שגורה בפה של הגיבורים.

בפרק החמישי (עמ' 207-242) נבחנה לשונו של הספר פנתר במרתף. העיון בלשון הספר עוסק בזיקה למקורות באמצעות השיבוצים, הרימוזים, הציטוטים ושימוש בשבירת הצירופים הכבולים - כתוצאה מסטייה ממבנם או מצורתם. רבות מהתופעות הללו נבחנו גם בספרים אחרים שהוזכרו. כאן מייחדת רוזמרין תת-סעיף לצוררות של שיבוצי פסוקים בטקסט, למשל "הלא אנחנו כבר למדנו אצל זרובבל גיחון: 'גיביהו ידברו עתק ושבע תועבות בלבם'?" וגם: 'מלא תוך ומרמה' (ומה זה בעצם תוך?), וכמוכן: 'ידיהם דמים מלאו, ו'עושים

3 המונח משמש: "לתיאור המעברים המיוחדים בין הפרקים המתבססים על עניין מסוים המשותף לשני הפרקים, אולם לא מאותה נקודת מבט" (עמ' 188).

מעשה זמרי ומבקשים שכר פנחס" המקורות: בני רשף יגביהו עוף (איוב ה 7), [...] ידברו עתק יתאמרו כל פועלי און' (תהילים צד 4), אל תאמן בו כי שבע תועבות בלבו (משלי כו 25), ולא ימיש מרחבה תך ומרמה (תהילים נה 12), גם כי תרבו תפלה אינני שומע ידיכם דמים מלאו (ישעיהו א 15), [...] שמעשיהן כמעשה זמרי ומבקשים שכר כפנחס (מסכת סוטה, דף כב ע"ב) (עמ' 214). עוז מתאר בספר את תקופת המנדט הבריטי. לצורך יצירת הדמויות השונות משמשות אותו תופעות הלשון שצוינו, למשל לתיאור דמותו הנלעגת של סרג'נט דנלופ הבריטי יוצר עוז משפטים הבנויים משברי פסוקים מן העברית המקראית.

בפרק השישי (עמ' 243-323) נבחנת לשונו של הספר אותו הים. לספר זה ייחוד מבחינת הכתיבה - פרוזה הכתובה בצורת שירה, והיא ניכרת גם בנייתו מאפייני הלשון של הטקסט. אמנם קצתם נמצא כבר בפרקים הקודמים אך עם זאת דומה כי בחיבור זה עוז "הצליח לכתוב פרוזה בכלים הקשורים [...] בדרך כלל בשירה" (עמ' 322). הפרק מציג מעין דיון משווה בין לשון השירה ובין לשון הפרוזה, וגם כאן נשמרים מאפייני הכתיבה של עוז. שימוש במקורות רבים ומגוונים מן המקרא וממקורות נוספים (הברית החדשה, הנצרות, סופרים ומשוררים ישראלים, המיתולוגיה היוונית ועוד) קונים להם מקום בלשון הכתיבה ביצירה. עוז עושה בכל אלה כבשלו: שובר צירופים ומרכיבם בדרכים שונות, והכול משום הרצון להתאימם לרוח הסיפור. למשל על הכותרת "אשרי" בספרו של עוז כותבת רוזמרין כי היא מאזכרת את פרק א בספר תהילים, גם בתוכנו של הפרק מוצאים רימוזים למקורות מקראיים נוספים למשל "מתוק האור לעיניים" מרמז ל: "ומתוק האור וטוב לעיניים לראות את השמש" (קהלת יא 7), וכך גם לשימוש במקורות אחרים כגון מן הספרות; לדבריה ציטוטו החלקי של הפסוק ייתכן שהוא נובע מן השורה הידועה שכתבה רחל שפירא בשירה "איך תוכל לקום וללכת" שבה מושמטת המילה "וטוב" (ראו עמ' 258). בלשון הטקסט מוצאים שימוש בניבים, שלטענת המספר, הוא "העתיק ממילון הניבים" למשל בא עד פת לחם. בא לידו. בא בימים ועוד (243). גם מקומם של משחקי לשון אינו נפקד מן הטקסט למשל "כלה ילדה את אשתם" (אישה שלהם). על צורה זו כותבת רוזמרין, כי היא אפשרית כיום מבחינת המורפולוגיה בלבד (עמ' 245-246). כתיבה ובה צורות של צירופים כבולים מודגמת ב"שם, בבת ים אביו נוזף בו/ בן ממרה. בן סורר. אני ישן/ ולבי ער. לבי ער, / אומר קינה, [...]" (עמ' 256), המקורות: בן סורר ומורה (דברים כא 18), אני ישן ולבי ער (שיר השירים ה 2) גם המילה "קינה" מופיעה במקרא בצירופים פועליים, למשל (ירמיהו ז 29, ט 9 וכן שמואל ב א 17). רוזמרין מייחדת גם סעיף (ותת-סעיפים) לצירופים מיוחדים במבנים של סמיכות למשל "על הגגות אנטנות, קולטי שמש וענן" (270).

לספר, אותו הים כולו צביון לירי נוסף המתבטא בחלוקת הטקסט לפרקים קצרצרים ובהעמדת כותרת בראש כל פרק. בין כותרות הפרקים יש מהן המרמזות למקרא, למשל כותרת הפרק "מזמור לרוד" המרמזת לפתיחה של מזמורי תהילים (למשל תהילים קמא). תרומתן של אלה וכן תרומתן של תבניות השיח ללכידות הטקסט רבה. נראה, כי לטקסט זה

ייתוד בהשוואה לטקסטים האחרים שנבדקו. הייחוד נעוץ במבנה והוא המשפיע על ריבוי מאפייני הלשון המופיעים בטקסט והמובאים בפרק על ניתוחם ודיונם.

בפרק השביעי (עמ' 324-333) נבחן הספר בין חברים (והוא האחרון לפי שעה ביצירותיו של עוז). ספר זה הוא קובץ של סיפורים המתרחשים כולם באותו הקיבוץ ובאותו הזמן. לדברי עוז הספר הוא "רומן במכתבים". התקופה המדוברת היא שנות החמישים ועוז מאפיין את התקופה באמצעות הלשון. התופעות הנדונות הן: בתחביר שילוב בין משפטים ארוכים ובין משפטים קצרים כדי לבטא את ההבדל שבין הרצון לפתח שיחה (משפטים ארוכים) לבין מתן תשובה מינימלית המבטא קוצר רוח למשל "ראיתי במודעת אבל שסבא שלך נפטר". "כן". "ולפני שלוש שנים גם כן נפטר לך סבא". "כן" (עמ' 326), בתחום השיח – כותרות הסיפורים ותבניות שיח. דוגמה לתבנית שיח משמש הרצף הזה: "[א]נחום שילח את ראשו לפנים והלך אל הפתח כמו מתכוון לנגח אבל [ב]את הדלת לא טרק כי אם סגר בעדינות רבה [ג]כמו חושש להכאיב לדלת או לאמות הספים" (עמ' 330) תבנית השיח היא: [א] + אבל + [ב] + [ג]. תבנית זו מציינת לדבריה את עוצמת האיפוק של הגיבור. מופיעים בפרק מאפייני כתיבה שנוכרים גם בפרקים קודמים ואין בו מאפיין בולט במיוחד; עם זאת יש ביצירה פשטות אמנותית, "כתיבה מדויקת ובשלה במיוחד שמבליטה את סוגי הסגנון המאפיינים את עוז" (עמ' 18).

בפרק השמיני (עמ' 334-343), וכנזכר בשונה מקודמיו, החוקרת עורכת השוואה בין סגנונו של עוז ובין סגנונם של סופרים אחרים (אהרון אפלפלד, א"ב יהושע, ודויד גרוסמן), בני דורו הכותבים אף הם ספרות יפה. הבדיקה נעשתה באמצעות חיפוש ממוחשב של היקרויות של מילות קישור שונות: מילות ויתור, מילות ניגוד, מילות סיבה ומילות תנאי אצל כל אחד מן הסופרים המוזכרים לעיל. בחינת הממצאים נעשתה בשיטה הבלשנית הכמותית. לאחר הצגת הנתונים ברצף של טבלאות (ארבע טבלאות, אחת לכל סוג של מילות קישור) מוצג דיון מלומד בממצאים והשוואה בין הסופרים השונים. מסקנתה היא כי עמוס עוז משתמש במספר קטן של מילות קישור מכל אחת מן הקטגוריות. השוני המתבטא בבחירותיו (לעומת עמיתיו) הוא אולי המאפיין את סגנונו. למשל העדפת "מפני ש" על "כי", "לולי" על "לולא". ממצא מעניין הוא בחירתו של עוז במילה אחת בכתובתו ספר אחד ובהימנעות לחלוטין משימוש במילה זו בספר אחר חרף העובדה ששני הספרים נכתבו כמעט באותן שנים. הדוגמה היא: השימוש ב"בעקבות" בספר אל תגידי לילה, וב"אך" בספרו הפנתר במרתף. עוד מצוינת הימנעותו של עוז משימוש במילות קישור מסוימות למשל: ממילות הוויתור המילה "חרף", ממילות הניגוד המילים "ואילו" ו"אולם", ממילות הסיבה "היות ש", "הואיל ו", "בגלל ש", "הודות ל", "עקב" ו"בשל", ממילות התנאי "אלמלא" ו"לוי". לעומת זאת השימוש במילות הקישור: "אף על פי כן" ו"אף כי" (ויתור), "אבל" ומעט גם "אך" (ניגוד), "בגלל", "כי", "מפני ה-", "מפני ש-" ומיעוט השימוש ב"בעקבות" (סיבה), "לולי" (תנאי) יכול לאפיין את סגנונו של עוז.

על הבחירה במבנה

בחירתה של רוזמרין לייחד פרק לכל אחד מן הספרים שנבדקו היא דרך אחת להצגת המחקר שבו לשון היצירה עומדת במרכז הדיון והיא נבחנת על פי אפיוניה המהותיים. דרך אחרת אפשרית להצגה בפני הקורא היא לייחד כל פרק לתופעה מלשון הקורפוס ולדון בה ובהיקריותיה ביצירות השונות. הן לדרך האחת הן לדרך האחרת יתרונות וחסרונות, כפי שמציינת גם החוקרת. הבחירה, שהיא שילוב בין שתי הדרכים, כפי שנקטה רוזמרין במחקרה, בכותבה פרק במבוא שכותרתו: "הלשון ביצירותיו של עמוס עוז, עיון ודיון", נראית לי מיטיבה עם הקורא; פרק זה נענה לדרך השנייה ובו עיון תאורטי, הסבר, סקירת התופעות ודיון המלווים בדוגמות מן היצירות. כך יכול המעיין להתרשם מתופעות הלשון העולות במחקר ומאפיון לשונו של עוז. ייחודו של פרק ליצירה אחת מתוך הקורפוס נותנת בידי הקורא את היכולת להתבונן בטקסט כיחידת ניתוח שלמה, כעין תת-קורפוס, ולעמוד על מאפייני הלשון המצויים בו. הפרק החותם את המחקר נבדל מקודמיו בקורפוס המחקר ובשיטה הבלשנית הנוהגת בו. המכנה המשותף שנבחר לבדיקה הכמותית ולאפיון סגנון כתיבה הוא, כנזכר, השימוש במילות הקישור מבחינת כמותן וסוגן. קבוצת מילים זו שיש לה תפקיד דקדוקי בעיקר והיא אף נתונה פחות לשינויים מקבוצת מילות התוכן אינה מושפעת באופן ישיר מתוכנו של הטקסט. כך ראוי וניתן להעמיד בדיקה כמותית חפה מהתרשמות ומגובה בנתונים.

בדברי הסיכום המופיעים בסופו של כל אחד מפרקי החיבור היטיבה החוקרת להציג את עיקרי הדיון ולאפשר לקורא לעמוד על הייחוד שבכל אחת מן היצירות ולהשוות ביניהן מבחינת תופעות הלשון.

את הספר חותמים דברי סיכום (עמ' 344-347) ורשימת מקורות מקיפה (עמ' 348-372) המשלבת בין ישן לחדש. רשימה זו מהווה מקור פורה וראוי לעיון אקדמי לכל העוסקים והמתעניינים בנושא חקר הסגנון ולשון הספרות. ביחידה זו החוקרת מסכמת קרוב לחמישים שנות כתיבה ספרותית של עמוס עוז באמצעות שבע היצירות המרכיבות את קורפוס המחקר. עיקריו של המחקר המקיף מופיעים בדברי הסיכום כשהם ערוכים על פי סדר הכתיבה שבספר והם מוגשים בצורה מלומדת, עניינית ורהוטה.

תרומת החיבור

הבחירה בעיון בלשונו של סופר מופת בן דורנו כעמוס עוז היא בחירה מושכלת, ותרומה רבה לה לשדה המחקר ולחקר העברית בת ימינו. הבחירה ביצירות שזמן כתיבתן נפרש על פני כחמישים שנה מלמדת לא רק על סופר פורה ומרכזי בספרות העברית אלא היא מאפשרת התבוננות וחקר של לשון היצירות על השינויים והגוונים שחלו בה. לאלה יכולות להיות השפעות ואף השלכות על כיוונים שונים בעברית המודרנית.

לאורכו של החיבור כולו רוזמרין בוחנת את לשון היצירות מן הפן של תופעות לשון מתחומי התחביר והשיח; אלה מרובות בקורפוס ומהותיות לבחינת הלשון והסגנון בכלל ולשון הקורפוס וסגנונו של הסופר עוז בפרט. רוזמרין מציגה הסברים מלומדים לאפיונים שבחרה, הנשענים על ידע התאוריה, והיא מארגנת אותם בהירארכיה לוגית נהירה לסעיפים ולתת-סעיפים; הכול לפי העניין כדי לבחון באמצעותם את היצירות, לתאר את תופעות הלשון ואת תרומתן לתוכן ולהסיק מסקנות באשר לסגנונו של הסופר. המחקר כולו מלווה בדוגמות מאירות עיניים ובניתוח בלשוני מנומק המציג בפני הקורא את הקשר המיוחד שעוז משכיל ליצור בין התכנים ובין הלשון.

בחיבור נבחנת למעשה השאלה שעניינה את החוקרת: האם יש סוגל סגנוני המייחד את הסופר עמוס עוז ומהו? החיבור אינו נחתם בתשובה חד-משמעית בנושא זה, משום שתופעות הלשון שבחנה החוקרת מופיעות גם בכתיבתם של סופרים אחרים בני דורו של עוז. אולם השיטה הבלשנית התיאורית שננקטה מאפשרת להעלות מן הקורפוס את התופעות הקיימות בו בעוד השיטה הבלשנית הכמותית מאפשרת השוואה בין כותבים שונים. רוזמרין קובעת כי "סגנונו של עוז הוא המכלול של כל התופעות שנידונו בשמונת פרקי החיבור בתחום התחביר והשיח" (עמ' 346). גם אם אלה נמצאו אצל סופרים אחרים הרי שדרך צירופן של התופעות הללו למארג אחד הוא ייחודי לעמוס עוז – והוא סגנונו.

רוזמרין חותמת את חיבורה בדבריו של עוז המופיעים בספרו סיפור על אהבה וחושך (שלא נכלל במחקר זה) בעמוד 441 ועוסקים בלשון כתיבתו ומעידים על אהבתו לשפה העברית: "לבי יצא אל הצירופים החגיגיים, אל המילים הכמעט נשכחות מלב, אל תחבירים מזורים ואל חלקות נידחות במעבה יערות הלשון, מקום שרגל אדם כמעט שלא דרכה בו זה מאות בשנים, אל יופיה המושחז של השפה העברית[...]" (346-347).

ועוד מביאה המחברת, במילים שכתב מושא המחקר – הסופר עמוס עוז – במכתב אל החוקרת, סיגלית רוזמרין, לאחר שקרא את מחקרה: "[...]למדתי ממנו [מן הספר הטוב] דברים שלא ידעתי על סגנון כתיבתי ועל השינויים שחלו בו במרוצת השנים". והוא ממשיך ומפרט: "ובפרק על הפנתר במרתף הראית לי שניים שלושה צדדים סגנוניים שלא הייתי מודע להם (שפתו של סרג'נט דונלופ, למשל). [...]מכל ספרי אותו היס יקר לי ביותר[...]. הפרק שלך על הספר הזה הוא אחד המאמרים הטובים שנכתבו על ספר זה בעברית ובלשונויות אחרות" (15 ביוני 2015).

אם כאלה הם דברי הסופר-הנחתום – ברי, כי הקורא בספר יוסיף דעת וירבה חכמה.

עדית שר